

BERNAL, Chesús / Francho NAGORE (eds.) (1999), *Diccionario aragonés*. Saragossa: Consello d'a Fabla Aragonesa i Edizions de l'Astral (Publicaciones del Rolde de Estudios Aragoneses), 1, 143 p. (estudi i edició crítica) + 54 p. (sense numerar; edició facsímil).

La publicació d'un diccionari que aplega materials lèxics del passat sol desvetlar entre els afectats pel mal de la història de les paraules interès i fins i tot joia. Aquesta és una d'aqueixes ocasions i per diversos motius. De bon principi, ens trobem davant una mostra molt valuosa del lèxic d'una llengua minoritzada com l'aragonés, en què els testimonis lexicogràfics històrics no són gaire abundosos. Aquest *Diccionario aragonés* (= DA) té, a més, la virtut de furnir informació sobre l'ús i la vitalitat d'un bon grapat de vocables característics d'aqueix domini lingüístic i sobre els condicionants sociolingüístics en què aquests pervivien a primeries del s. XIX. Hi trobem notícies sobre mots

ara caiguts en desuetud que devien ser corrents, si més no, en part de l'Aragó de l'època i, cosa remarcable, mots que havien passat per malla als diccionaris aragonesos ja coneguts.

Un altre motiu per a felicitar-nos per la publicació de l'obra que ressenyem és la correcció i el rigor científic que han regit l'estudi i l'edició crítica que aquesta inclou. No fóra d'esperar una altra cosa dels autors del treball, Chesús Bernal i Francho Nagore, personalitats fonamentals en el redreçament lingüístic, literari i cultural que observem a Aragó a les hores d'ara i des de fa vora 30 anys. La seua tasca, al costat d'una bona colla d'investigadors i de persones compromeses amb la recuperació de la pròpia identitat, ha estat decisiva en la codificació de l'aragonés modern, en la recerca de les fonts documentals històriques i en l'arplega de materials dels parlars vius, en la dinamització de la producció editorial (científica i literària), en l'impuls d'una xarxa d'entitats dedicades a la normalització cultural del país i en la reivindicació dels drets lingüístics dels ciutadans. L'edició i l'estudi d'aquest *DA* és una mostra de la possibilitat (i fins i tot la conveniència) de conjuminar el compromís per la normalització lingüística i nacional amb la investigació científica. No hem d'oblidar la importància de les fonts documentals, especialment lexicogràfiques, no sols en la reconstrucció del passat i del procés evolutiu de les llengües sinó també en la fixació del model normatiu i en l'enriquiment dels recursos expressius de la modalitat estàndard; això pren un relleu particular en contextos de minorització, com el que ens ocupa.

Cal remarcar encara l'edició facsímil del manuscrit del *DA* que clou el llibre i la bella presentació formal de tot el volum.

Com hem avançat, el llibre s'estructura en tres grans blocs. Trobem en el primer, sota el títol "Introducció crítica", una descripció del manuscrit i de la troballa d'aquest (pp. 9-11). L'atzar va voler que les 51 pàgines del text anassen a raure a una llibreria de vell de Barcelona, on les va descobrir el professor Joan Solà. Hi ha tot seguit un perfil, hipotètic i ben versemblant, de l'autor de l'obra, per ara desconegut. L'estudi del text del *DA* confirma, a parer nostre, la proposta de Bernal i de Nagore (p. 11-14): el redactor degué ser una persona culta i coneixedora de la realitat lingüística aragonesa i, en general, del país (medi ambient, costums, activitat econòmica, història...). L'absència de cap datació explícita en el manuscrit fa que l'anàlisi del text del diccionari siga l'únic mitjà possible per a arribar a datar-lo. L'observació dels usos ortogràfics i la possibilitat de concretar l'edició del *Diccionario de la Lengua Española* de la Real Academia (= *DRAE*, 1803) que l'autor pogué prendre com a referent han servit per a proposar l'interval 1803-1815 com a període dins el qual degué dur-se a terme la redacció del *DA* (p. 14-19).

No hi ha tampoc cap pròleg ni cap declaració d'intencions en el *DA*. Bernal i Nagore proven d'esbrinar què degué moure la redacció de l'obra i quina actitud devia tenir l'autor davant els mots que arplega i, al capdavant, davant l'aragonés (p. 19-21). Com hem avançat, el *DRAE* és el punt de referència que orienta l'obra; l'objectiu, semblant al de la lexicografia aragonesa posterior (fins a èpoques molt recents), no és un altre que enriquir l'aportació del vocabulari regional al diccionari espanyol. L'autor anònim confirma o corregeix l'adscripció que fa el *DRAE* a l'Aragó de certs mots, i reivindica com a aragoneses determinades paraules que aqueix diccionari no reconeix com a tals. Com bé adverteixen els autors de l'edició (p. 21), hi ha en els comentaris incorporats en algun article del *DA* petjada d'una

especie de complejo, ya sea de culpabilidad por el simple hecho de ser empleadas [certes paraules], ya sea de inferioridad por el hecho de ser usadas en lugar de otras aparentemente "más altas" y con mayor prestigio social.

Així doncs, l'epígraf "Voces regionales de Aragón" que acompanya el títol de l'obra no és debades: no hi ha en el text símptomes d'una consciència lingüística que vaja més enllà del reconeixement de la variació dialectal; convé observar que sovint és citat el parlar de Madrid o de Castella com a model de referència de *bon ús*.

Bernal i Nagore fan una descripció força detallada de la macroestructura (p. 22-25) i de la microestructura (p. 25-35) del *DA*. Les paraules que el *DRAE* (1803) marca com a “provinciales de Aragón” són el nucli del repertori. L'autor, com hem avançat, sovint afig comentaris que matisen aqueixa consideració, el significat de certes paraules, l'abast geogràfic o social, etc. Hi ha també vocables que el *DRAE* presenta com a antiquats o vulgars, però que, segons fa constar l'autor mateix, són vius o d'ús general en terres aragoneses. Un dels valors més remarcables del *DA* és la incorporació d'altres mots no aplegats pel diccionari espanyol; tenen un interès especial els que resulten característics de l'aragonés i els que perviuen o pervivien a l'Alt Aragó (com bé ho indica, més d'una volta, el mateix autor anònim): *chítar, fraga, gay, güellas, muyto, no-cosa, ordio*, etc.

Hi ha en el *DA* un grapat de termes tècnics de l'agricultura i de la geometria amb entrada pròpia. Probablement hem de vincular la presència d'aquesta mena de lèxic amb els interessos culturals, amb les lectures i amb l'activitat d'estudi de l'autor.

Bernal i Nagore espigolen com a vocables aragonesos 19 mots incorporats en les definicions o en els comentaris que hi ha arreu dels 791 articles del *DA*. Algun d'aquests vocables té un interès particular (*atochar, bardoma* i *bardomera*,¹ *lisca* —variant de *xisca*; cf. cat. occ. i val. *sisca, xisca*—, *simenzar*, etc.)

El *DA* inclou, després de la lletra Z, alguna notícia sobre qüestions sintàctiques; remarquem la nota sobre l'ús entre els aragonesos de la construcció “*en* + infinitiu” amb valor temporal.² Recordem, darrerament, la presència de tres refranys, incorporats dins les entrades *hilera, hogar* i *aturar*.

Certament no podem demanar a una obra com el *DA* un rigor excessiu en la construcció dels articles. Els editors fan una descripció precisa de la mena d'informació que poden incloure: el mot-entrada i, segons els casos, informació gramatical, informació sobre aspectes diatòpics, diacrònics, diastràtics i diafàsics, traducció al castellà o explicació del significat del mot, traducció a altres llengües (l'anglès, el francès o el llatí) i l'etimologia.

Volem subratllar ací les dades sobre la localització geogràfica dels mots inventariats que aporta l'autor del *DA*, probablement, a partir del seu propi coneixement de la realitat lingüística del país. No és cap desgavell de qualificar aquesta obra com a pionera en l'arreglada de materials dialectals aragonesos. N'és una prova que, segons el còmput de Nagore i Bernal (p. 29), hi haja fins a 81 vocables que l'anònim redactor de l'inventari marca com a pròpies de l'Alt Aragó (amb abreviatures del tipus *Mont. Ar., Mont.*, etc.). Són aquests vocables d'interès dins el corpus lèxic de l'aragonés, bé per característics bé perquè suggereixen els contactes amb altres dominis lingüístics veïns; bona cosa d'aqueixos mots no són trobadors en els altres diccionaris aragonesos del s. XIX.

La consideració que l'autor del *DA* tenia sobre algun dels mots arreglats és també d'interès. Les marques “bajo”, “muy bajo” o indicacions com ara “lo usa la gente rústica” i il·lustren el judici sobre vocables com ara *acantalear, acapizarse, apercazar, babazorro, zapurcar, xada*, etc. Aquests judicis no deuen ser tan arbitraris com podria semblar. Observem que tenen molt a veure amb el grau en què un vocable s'allunya del model castellà i, com sol ocórrer en els processos de substitució lingüística, amb la pervivència del lèxic diferencial dins contextos informals i entre parlants sense formació acadèmica i, sobretot, de les classes socials més baixes. Cal, doncs, posar en relació aquestes dades, d'una banda, amb la consciència lingüística del redactor del *DA* (a què ens hem referit adés); i de l'altra, amb la reculada progressiva del lèxic propi davant la interferència de l'espanyol.

Són també d'interès les anotacions sobre el grau d'envelliment de certs vocables; més d'una vegada corregeix les indicacions del *DRAE* quan aquest dona com a antiquats mots encara vius a Aragó. Hi ha referències a fonts documentals històriques que serveixen per a contextualitzar certs

1. Sobre *bardoma*, v. Germà Colón (1993-1994) i Martines (1999).

2. Siga'ns permès de citar ací un treball nostre sobre aquesta construcció al País Valencià, en què incloem alguna referència als usos d'Aragó (Martines 2000).

vocables; aquestes fonts inclouen el *Quijote*, els Furs d'Aragó, la *Tasa y arancel* (Ajuntament de Saragossa, 1627), etc.

Bernal i Nagore tanquen l'estudi introductor (p. 35-39) contrastant el *DA* amb els diccionaris del s. XIX (Peralta, 1836; Borao 1859 i Otín 1868) i amb el diccionari de Rafael Andolz (1992), obra de referència en la lexicografia aragonesa contemporània. Tot i la modèstia numèrica del cabal lèxic del *DA* (791 entrades),³ els editors remarquen les característiques singulars d'aquesta obra (ja descrites adés) i el fet que una part relativament significativa dels mots d'ús a Aragó que arplega no havien estat inventariats encara; d'aquests, els editors en destaquen un grapat com a especialment interessants i com a pròpiament aragonesos. Siga'ns permés de parar atenció sobre alguna d'aqueixes paraules, remarcables des de l'òptica del català, sobretot, dels valencians:

Brisa, segons el *DA*, 'escobajo y hollejo de la uva después de sacarlo del lagar'. És mot viu arreu dels parlars catalans, en aragonés⁴ i en murcià. La primera atestació de *brisa* enregistrada fins ara era d'un inventari aragonés de les darreries del s. XIV (1378): "dos tenallas chicas, llenas de *brisa*, mosto" (*DCECH* i *DECat*). La primera atestació catalana que en donaven el *DCVB* i el *DECat* era valenciana i, precisament de l'*Espill* (v. 6351) de Jaume Roig (darreries del s. XV), obra d'un lèxic força popular:

altra vegada/ que fon prenyada
 [...] del vi novell/ del monestrell
 beure pres tema:/ ple de verema
 era lo trull: /al major bull
 [...]
 ella hi muntà:/ bé n'apartà/
 fondo, la *brisa*!:/ sens pagar sisa/
 pens ne begué.

Recentment n'hem trobat una altra atestació que ens permet de fer recular en un segle la primera atestació catalana del mot i de fer-la coetània de l'aragonesa: "[...] calcigar la verema e de llavar los trulls e les gerres, e trescolar e traure la *brisa* [...]" (carta de poblament atorgada l'any 1371 als moros de Xest, ed. de Guinot Rodríguez 1991: 600).

Grumo, segons el *DA*, 'hablando de hortalizas, se entiende repollo'. Cf. *grumo* 'capdell, pinya de la col' del Maestrat valencià, que el *DECat* (s.v. *grum*, 682: 34) considera com a possible "herència mossàrab"; cf. el valencià *brullo* 'mató', que també havia rebut aqueixa consideració, viu en aragonés i present en el *DA* (cf. Martines 1999).

Rebiscar, segons el *DA*, 'llamar con silbos y voces determinadas las ovejas dispersas de un rebaño para que se reúnan en algún parage'. S'ha de posar en relació amb diverses variants hispàniques ja aplegades en el *DECat* (s.v. *pessigar*, 475: 15 i ss.) de tipus *pizcar*, *repizco*, etc., o, dins el valencià, *piscar* ("Qui no arrisca no pisca"), *repisco* 'pedazo de pan cortado con los dedos' (*DM-Gadea* 1891), *una pisqueta* 'una miqueta' (Alacant). El mateix *DECat* troba *piscar* en la *Punyalada* de Vayreda, amb un ús ramader molt proper a l'arreglat en el *DA*: "Mustí, volta la morena [...] Mustí, dalt, dalt, dalt, *pisca-laa*". Hi ha també en català *piscar* 'pellucar, agafar', 'furtar' (*DCVB*). Resulta interessant aquesta variant amb *-b-* del *DA*, que contrasta amb la tendència de l'aragonés a mantenir sordes les oclusives intervocàliques (cf. també *rabosa* de gran extensió a Aragó i, dins el català, en occidental, en valencià i en balear).

L'edició crítica del *DA* (pp. 50-143) s'ha dut a terme en el segon bloc del llibre d'una manera

3. Com hem avançat adés, cal afegir a aquests 791 mots amb entrada pròpia els 19 que apareixen incorporats en els comentaris que fa l'autor en algun article. Els altres diccionaris aragonesos del s. XIX incorporen, segons el quadre que presenten els editors en la pàgina 36: 810 (Peralta 1836), 2513 (Borao 1859) i 318 (Otín 1868).

4. Cf. Vázquez (1994: 260).

rigorosa, amb fidelitat al manuscrit i, alhora, segons l'objectiu d'aplanar a l'usuari la consulta del text. Aquesta edició va acompanyada d'una llarga sèrie de comentaris a peu de pàgina d'aquells mots que demanaven un estudi lingüístic. Aquestes anotacions són una de les aportacions més destacades del treball de Bernal i Nagore. Inclouen des d'aclariments sobre la lliçó del text manuscrit fins a comentaris minuciosos sobre el possible origen d'algun mot, l'extensió dins i fora de l'àmbit aragonés, la pervivència o l'oblit a les hores d'ara, la documentació històrica i lexicogràfica, el sentit i l'evolució semàntica, els prejudicis de l'autor davant certes paraules, etc. Ultrapassa les nostres possibilitats valorar detalladament ací tota la informació que s'estotja en aqueixos comentaris; ens limitarem a esmentar-ne algun dels més destacats, com ara els dedicats a *alapado*, *enfiesto*, *esquirrol*,⁵ *intima*, *llatón*,⁶ *malacatón*, *mueso*, *Petarruego*, etc.

No volem enllestir aquesta breu notícia sobre l'edició del *DA* sense referir-nos al valor d'aquesta obra per al coneixement i per a la descripció del lèxic aragonés i dels vincles d'aquest amb les llengües veïnes. Tenim ací un pas important en el camí vers l'elaboració d'un corpus rigorós i crític del vocabulari, sovint esmunyedís, d'un àmbit lingüístic de cruïlla i fortament interferit pel castellà pel migjorn i el ponent, en contacte amb el català pel llevant, i amb l'occità i el basc pel nord. Hi ha en l'estudi de Bernal i de Nagore un esforç reeixit per destriar què hi ha en el *DA* de propi i exclusiu dels parlars aragonesos, què de compartit amb els veïns occità i català⁷ o què del castellà.⁸

Cal continuar avançant per aquesta drecera; això exigeix depurar les fonts lexicogràfiques conegudes i una tasca paral·lela en l'elaboració de corpus lèxics històrics per mitjà del despulament de l'abundant documentació històrica. Aqueixa tasca serà de gran utilitat dins i fora d'Aragó. Seguint la drecera de Badia i Margarit, de Germà Colón, de Joan Coromines o de Joan Veny, hi ha un interès renovellat per l'aragonés dins l'àmbit de la lexicologia diacrònica catalana, d'una manera potser especial, al País Valencià. El *DA* ens ofereix una mostra excel·lent de la proximitat entre català i aragonés. Hi descobrim una llarga sèrie de vocables compartits per tots els dos àmbits lingüístics. Un exercici apassionant i no sempre simple fóra concretar quines coincidències són reflex d'una continuïtat lèxica (seguint el concepte de Colón 1968 i de Veny 1991), és a dir, d'un bagatge comú a ambdues llengües, i quines són resultat de la influència del català sobre l'aragonés o d'aquest sobre aquell. El corpus lèxic diacrònic, dins el qual encabim aquest treball de Bernal i de Nagore, serà de gran utilitat en aqueixa recerca. De moment ja descobrim en el *DA* un grapat de mots que tenen formes paral·leles en el català del País Valencià (i no sols d'ací); n'esmentem algun a tall d'exemple i sense cap mena de comentari ni de precisió quant a la cronologia, la documentació o l'extensió: *ababol* 'rosella', *acacharse* (cf. val. *acatxar-se* 'ajupir-se'), *amprar* 'manllevar', *arguellado* i *arguello* (cf. val. *arguellat*, *arguellar-se* 'afeblir-se, perdre vigor'), *bardoma* i *bardomera* (v. adés), *brullo* i *brullarse* (v. adés), *callizo* (cf. val. *callís* 'carreró'), *chemecar* (cf. val. *gemecar* 'gemegar'), *grumo* (v. adés), *fizón* (cf. val. *fiçó* 'fibló'), *gallón* (cf. val. *galló* 'grill de la taronja', 'llavor de l'ametla', 'tros, porció d'una cosa'), *ligallo* (cf. val. *liligallo* 'camí ramader'), *milocha* (cf. val. *milotxa* 'catxirulo, estel'), *picueta* (cf. val. *pigota* 'verola'), etc. Semblantment hi ha en el *DA* força mots coincidents amb formes catalanes, bona cosa de les quals són antigues i d'ús arrelat i coherent en tot el nostre domini.

5. L'anotació dels editors pot ser-nos útil per a provar de concretar la procedència geogràfica de l'autor del *DA* o del material arrelat: la variant *esquiruel* és pròpia dels parlars aragonesos més orientals, acostats al català; les formes diftongades del tipus *esquiruelo* semblen més pròpiament aragoneses.

En aquest terreny esvarós de la localització geogràfica de l'autor i dels mots, n'hi ha algun altre exemple que volem remarcar; cf. *llatón* 'cerdo' que el *DA* situa per l'Alt Aragó. Convé que advertim ací la palatalització, pròpia dels parlars de la Ribagorça.

6. V. la nota anterior.

7. Potser fóra important recordar que mots com ara *car*, *gratar* i altres són també de l'àmbit català.

8. Els editors observen més d'una volta que passa per aragonés allò que, al capdavant, no és més que castellà antic o popular.

El tercer bloc de llibre està ocupat per l'edició facsímil del manuscrit del *DA*. Cal destacar la pulcritud d'aquesta edició.

Comptat i debatut, ens trobem davant una mostra excel·lent de faena ben feta quant a l'edició d'una font lexicogràfica de molt d'interès i quant a l'estudi lingüístic.

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant / IIFV

BIBLIOGRAFIA

- Andolz, Rafael 1992 ANDOLZ, Rafael (1992): *Diccionario Aragonés. Aragonés-Castellano. Castellano-aragonés*. Zaragoza: Librería General.
- Borao, Jerónimo 1859 BORAJO, Jerónimo (1859): *Diccionario de voces aragonesas*. Zaragoza.
- Colón, Germà 1993-1994 COLÓN I DOMÈNECH, Germà (1993-1994): "Dos arabismos interrománicos". *Sharq al-Andalus*. Vol. X-XI. Alicante, p. 307-311.
- Colón, Germà 1968 COLÓN I DOMÈNECH, Germà (1968): "Acerca de los préstamos occitanos y catalanes del español". *Actas XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica*. Madrid, Vol. IV, p. 1913-1925.
- DCECH = COROMINES, Joan / José Antonio PASCUAL (1987²-1991): *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*. Madrid: Gredos.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria / Francesc de Borja MOLL (1928-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- DECat = COROMINES, Joan (1983⁴-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / La Caixa.
- DMGadea = MARTÍ I GADEA, Joaquim (1891): *Diccionario General Valenciano-Castellano*. Valencia: Imprenta José Canales Romá.
- Guinot Rodríguez, Enric 1991 GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.
- Martines, Josep 1999 MARTINES, Josep (1999): "La proximitat lèxica entre el català i l'aragonés a propòsit de *bard*, *brull*, *caragina* i *xafardejar*". *Actas d'a I Trobada d'Estudios y Rechiras arredol d'a luenga aragonesa y a suya literatura (Uesca, 20-22 de febrero de 1997)*. Uesca: Instituto d'Estudios Altoaragoneses / Consello d'a Fabla Aragonesa, p. 125-162.
- Martines, Josep 2000 MARTINES, Josep (2000): "Sobre una altra construcció sintàctica catalana força controvertida (I): 'en + infinitiu' temporal al País Valencià". Jordi Ginebra / Raül David Martínez Gili / Miquel Àngel Pradilla (eds.). *La lingüística de Pompeu Fabra*. Vol. I. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, p. 127-164.
- Otín, Francisco 1868 OTÍN, Francisco (1868): *Discurso leído ante la Real Academia Española de Arqueología y Geografía del Príncipe Alfonso*. Madrid: Alejandro Gómez Fuentesebro impresor. [Vocabulari aragonés-llatí-castellà en les p. 30-37]
- Peralta, Mariano 1836 PERALTA, Mariano (1836): *Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*. Zaragoza: Imprenta Real.
- Vázquez, Jesús 1994 VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús (1994): "Pervivencias léxicas prerromanas en altoaragonés". *III Curso sobre lengua y literatura en Aragón (siglos XVIII-XX)*. Zaragoza: Institución "Fernando el Católico", p. 216-285.
- Veny, Joan 1991 VENY I CLAR, Joan (1991): *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries.